

SLOVENSKÉ DEJINY

od úsvitu po súčasnosť

SLOVENSKÉ DEJINY

od úsvitu po súčasnosť

SLOVENSKÉ DEJINY

od úsvitu po súčasnosť

Mgr. Michal Habaj, PhD.

- 250 000 – 500

prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.

623 – 1387

doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.

1386 – 1526

doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.

1526 – 1918

Ivan A. Petranský, PhD.

1918 – 1989

PhDr. Anton Hrnko, CSc.

1989 – 2015

PERFEKT

Texts © Július Bartl, Michal Habaj, Anton Hrnko, Róbert Letz, Ján Lukačka, Ivan Mrva, Ivan A. Petranský, Vladimír Segeš
Photographs © Archaeological Institute SAS, Archives of authors and Publishing House Perfekt, Archives of Nation's Memory Institute Bratislava, Vladimír Fecko, Museum of Slovak National Uprising Banská Bystrica, National archives Prague, Security Services Archive Prague, Miroslav Regitko, Slovak National Archives Bratislava, Martin Vančo, Institute of Art History SAS
Design © Veronika Sabovčíková, Perfekt 2015
Slovak edition © Perfekt 2015

Kniha vyšla s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

Slovenské dejiny od úsvitu po súčasnosť

Autori textu:

Mgr. Michal Habaj, PhD. /s. 7 – 20/
prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc. /s. 21 – 94/
doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. /s. 95 – 136/
doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc. /s. 137 – 330/
Ivan A. Petranský, PhD. /s. 331 – 486/
PhDr. Anton Hrnko, CSc. /s. 487 – 523/

Recenzenti:

prof. PhDr. Július Bartl, CSc.
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Ilustračný a obrazový materiál: archívy autorov a vydavateľstva Perfekt, Archeologický ústav SAV, Archiv bezpečnostných složek Praha, Archiv Múzea SNP Banská Bystrica, Archiv Ústavu pamäti národa Bratislava, Vladimír Fecko, Národný archív Praha, Miroslav Regitko, Slovenský národný archív Bratislava, Martin Vančo, Ústav dejín umenia SAV

Editorka: Mgr. Magdaléna Gocníková
Zodpovedná redaktorka: Mgr. Zuzana Kovačičová
Jazyková redaktorka: Mária Sabolová
Grafická úprava: Bc. Veronika Sabovčíková, DTP Perfekt

Vydal Perfekt, a. s., Karpatská 7, 811 05 Bratislava,
ako svoju 728. publikáciu.
Rok vydania 2015
Prvé vydanie

Knihu si môžete objednať vo vydavateľstve PERFEKT, Karpatská 7, 811 05 Bratislava 1, fax: 02/52 49 97 88,
e-mail: odbyt@perfekt.sk alebo na rovnakej adrese v Kníhkupectve Vojtecha Zamarovského,
alebo na www.perfekt.sk s 30 % zľavou.

Elektronickú verziu tejto knihy si môžete kúpiť na internetových portáloch
www.martinus.sk, www.dibuk.sk, www.prestigio.sk a www.datart.sk.

Tlač: NIKARA, Krupina
ISBN 978-80-8046-730-2

www.perfekt.sk

Milí čitatelia,

kniha, ktorá sa dostala do vašich rúk, je dielom šesťčlenného kolektívu historikov dvoch generácií. Každý autor sa snažil naplniť obsah svojej časti tým, čo považoval v rámci priblíženia slovenských dejín za kľúčové, no pre obmedzený rozsah nebolo možné spomenúť všetky pozoruhodné javy, udalosti ani niektoré súvislosti. Zároveň sa každý musel popasovať so zložitým problémom, čo vlastne tvorí obsah a predmet slovenskej histórie. Naše dejiny nie je možné zúžiť na skúmanie minulosti, ktorá sa odohrala na území dnešného Slovenska, ale je potrebné zohľadniť širší geografický rámec. Slováci nežili len v dolinách a na podhorí západných Karpát, ale aj za riekou Moravou. V priebehu 18. storočia založili mnoho prosperujúcich osád a mestečiek za Dunajom, v okolí Budapešti i na dolnozemských rovinách. Na území dnešného Maďarska i Srbska tvorili početnú menšinu. Navyše od poslednej štvrtiny 19. storočia až do vypuknutia prvej svetovej vojny sa do Zámoria vysťahovalo viac ako pol milióna Slovákov. Tak sa na pôde Spojených štátov amerických natrvalo usadila takmer tretina národa. Osudy našich amerických krajanov, ktorých rady posilnili zástupy slovenskej inteligencie prinútenej opustiť svoje domovy na sklonku druhej svetovej vojny aj počas nasledujúcich štyroch desaťročí, patria do rámca slovenských dejín. Tie sa nedajú ohraničiť teritoriálne, predstaviť lineárne a vysvetľovať monokauzálne. Mimoriadnu mnohoznačnosť a viacvrstvnosť našej minulosti spôsobil meniaci sa štátny rámec. Dávne útvary, akými boli Samova ríša, Nitrianske kniežatstvo či v dokumentoch z 9. storočia spomínané Slovenské kráľovstvo (Regnum Sclavorum), ktoré nazývame Veľkou Moravou, sme vinou vrodenej slovenskej nesvornosti i nepriazňou osudu utratili a na začiatku druhého tisícročia sme sa ocitli na celých deväť storočí v Uhorsku. Aj Uhorské kráľovstvo však časom stratilo samostatnosť a stalo sa súčasťou Habsburskej ríše. Napriek niekoľkým pokusom sa už nedokázalo z nej vymaniť. Slovenské dejiny sú tak súčasťou uhorských dejín i dejín habsburskej monarchie, čo platí aj opačne. Uhorská minulosť a história habsburskej ríše sú aj našou minulosťou, lebo v nich sa kladli základy moderného slovenského národa, hoci sme sa pre neskrtné ambície uhorských politických elít dostali do pozície trpenej a ponížovanej menšiny. Aj preto sme na sklonku prvej svetovej vojny zmenili štátny rámec a stali sme sa súčasťou Československa. Avšak i tu sa Slováci ocitli na tanieri pražských politikov, aby nám pod pokrievkou falošnej idey čechoslovakizmu pripravili údel moravských Slovákov, ktorých sa v priebehu niekoľkých desaťročí podarilo počeštiť. No i tak dejiny medzivojnového i povojnového alebo socialistického Československa sú aj dejinami našimi. Šesťročná existencia prvej Slovenskej republiky rozhodne patrí medzi najvýznamnejšie etapy slovenskej minulosti už aj z toho dôvodu, že sme si po prvýkrát spravovali svoje veci sami. Za krátke obdobie samostatnosti sa udiali veci dobré i menej dobré, nedokázali sme sa vyhnúť ani tragickým omylom. Podľahli im aj veľké národy s oveľa dlhšou štátnou tradíciou, no ich štátnosť si nik nedovolil spochybniť, na rozdiel od našej.

Druhá Slovenská republika vznikla pokojným rozdelením Česko-Slovenska ako posledný štát na európskom kontinente, ak nepočítame bombardovaním vynútené osamostatnenie Kosova. Slováci využili na opätovné zrodenie samostatnosti obdobie prestavby stredovýchodnej Európy a rozklad komunistického bloku i rozpad mnohonárodných útvarov, ktoré splodila prvá svetová vojna. Máme teda najmladšiu európsku štátnosť, no vôbec nepatríme medzi mladé národy. Kyjevský letopisec Nestor vo svojej kronike, ktorú napísal na základe starých tradícií začiatkom 12. storočia, tvrdí, že kolískou Slovanov je Karpatská kotlina, odkiaľ sa pod tlakom Keltov rozprchlí do okolitých končín asi v 5. storočí pred Kristom. To znamená, že Slováci sídlia tam, kde ich pradávni predkovia. Dlhý čas panovalo medzi staršími generáciami učencov presvedčenie, že stredný tok Dunaja a podtatranské doliny sú prapôvodnou domovinou všetkých Slovanov a slovenčina matkou slovanských jazykov. Naši národní buditelia s hrdosťou o Slovákoch hovorili ako o pranárode Európy a Uhorska. Nie všetci bádatelia však súhlasia s teóriou, že sme pozostatkom slovanského jadra. Bez ohľadu na námietky, slovenský národ sa na svojom území zachoval pre svoju životaschopnosť, plodivú silu, prispôsobivosť, a preto, že si dokázal obhájiť svoje právo na samostatný život. Zápas našich predkov o prežitie patrí k ďalším pozoruhodným črtám našej minulosti.

Cieľom pri zostavovaní tejto knihy nebolo podať vyčerpávajúcu analýzu zložitých procesov a premien, ktorými slovenský národ prešiel v uplynulých storočiach, a odhaľovať intímne zákutia politického, hospodárskeho a sociálneho vývoja. Chceli sme sprístupniť celú šírku slovenských dejín pútavou formou tak, aby ste túto knihu odložili až po jej prečítaní. Veríme, že sa nám tento zámer podarilo splniť.

Bratislava október 2015
Ivan Mrva za kolektív autorov

Michal Habaj

ÚZEMIE SLOVENSKA
DO 5. STOROČIA

KAMENNÁ DOBA

Príbeh ľudských dejín sa začal na území Slovenska pred viac ako 250 000 rokmi. Niekedy v tom vzdialenom období zanechali skupiny lovcov a zberačov svoje kamenné nástroje v oblasti dnešného Nového Mesta nad Váhom-Mnešíc a Vyšných Ružbách. Kameň predstavoval pre človeka od jeho zrodu až po bronzovú dobu hlavného pomocníka pri stavbe obydli, love alebo pri výrobe šperkov. Podľa tejto dominantnej suroviny pre výrobu nástrojov označil v roku 1836 dánsky antikvár Christian Jürgensen Thomsen dané obdobie ľudských dejín ako kamennú dobu.

Po najstaršom zástupcovi človeka na našom území, ktorým bol *homo erectus*, nemáme okrem spomínaných kamenných nástrojov žiadne iné stopy. Nálezy prvých osád objavených na strednom Považí (Mnešice, Piešťany-Banka), v povodí Nitry (Komjatice, Prievidza), ale i v jaskyniach (Bojnice, Radošiná) súvisia až s príchodom neandertálske-

ho typu človeka. O jeho prítomnosti na Spiši už pred 80 000 rokmi vypovedá známy výliatok lebečnej dutiny z Gánoviec. Ďalšie dva nálezy patriace tomuto typu človeka sa našli v riečisku Váhu pri Šali.

Dnešný typ človeka (*Homo sapiens*) sa na území Slovenska objavil niekedy po roku 40000 pred Kr. a osídlil aj také oblasti, kam jeho predchodcovia neprenikli: Záhorie, Šariš, Oravu a Východoslovenskú nížinu. Priniesol so sebou širšiu a prepracovanejšiu paletu nástrojov a zbraní, ktoré mu pomohli prečkať obdobie ľadovej doby. Uloviť vyše štyri metre vysokého a päť metrov dlhého mamuta vyžadovalo okrem kvalitnejších zbraní rozvinutú organizáciu väčšej skupiny lovcov. Tú

Fragment lebky
neandertálskeho
človeka zo Šale

Nástroje nájdené
v Moravanoch
nad Váhom, ktoré
používal človek
v staršej kamennej
dobe.

však predpokladá aj lov levov, ktorý dokladajú nálezy z lokalít v Bojniciach alebo v Moravoch nad Váhom. Naši predchodcovia dokonale poznali krajinu, ktorú obývali, presne vedeli, kadiaľ prechádzajú stáda alebo kedy dozrievajú jednotlivé plodiny. Preto sa každoročne vracali na tie isté miesta, čo ilustruje príklad sezónneho prístrešku paleolitického človeka v Barci pri Košiciach. Tlupy lovcov a zberačov však napriek jednoduchosti svojho života nezostávali odrezaní od okolitého sveta. Už samotná výroba kamenných nástrojov vyžadovala rozvinutie kontaktov a prepravu materiálov. Na rôzne účely sa využívali odlišné druhy kameňa, z toho dôvodu obyvatelia z nášho územia vyvážali na Ukrajinu a do Čiech obsidián, naopak, k nám dovážali z okolia Krakova pazúrik. Človek dnešného typu sa teda ukázal hneď od svojho príchodu na naše územie ako vynaliezavý a podnikavý. Nálezy dokumentujú jeho snahu prežiť, ku ktorej nevyhnutne patrí úcta k plodnosti. Práve tú symbolizuje bezpochyby najznámejšia plastika z nášho územia z kamennej doby – *Moravianska venuša*. Z mamutoviny túto takmer 8-centimetrovú sošku vyrezal šikovní pravý umelec niekedy pred 20 000 rokmi a plastika dodnes patrí medzi vrcholné diela európskeho umenia daného typu.

Približne pred 12 000 rokmi sa skončila ľadová doba a prostredie, ktoré človek obýval a poznal, sa zmenilo. V porovnaní s predchádzajúcim vývojom sa v rýchlom slede uskutočnili rozsiahle kultúrne a spoločenské zmeny. Na Prednom (Blízkom) východe sa odohrala neolitická revolúcia a v rámci nej sa podstatná časť populácie preorientovala z lovu a zberu na roľníctvo. Na územie Slovenska vstúpili prví roľníci, ktorí so sebou priniesli objavy neolitu – mladšej kamennej doby – v prvej polovici 5. tisícročia pred Kr. Neolitickí ľudia prišli z Balkánu a priniesli so sebou zmeny v ľudskej spoločnosti, ako aj premenu krajiny. Roľníctvo potrebovalo pôdu a táto potreba vyvolala postupné odlesňovanie a stavbu stálejších osád. Obrábanie pôdy, skladovanie úrody a zložitejšia konštrukcia domov si vyžiadali kvalitnejšie nástroje. Medzi neolitické „novinky“, ktoré sa k nám dostali, patrilo aj hrnčiarstvo, ale zatiaľ bez hrnčiarskeho kruhu, takže keramika vznikala modelovaním v rukách. Roľníctvo poskytlo rastúcemu počtu obyvateľstva obživu a nové technologické postupy vyššiu kvalitu života. Takmer ľudoprázdné územie Slovenska sa začalo pozvoľna zaľudňovať.

Zvyšovanie počtu obyvateľstva a jeho rozširovanie na našom území prebiehalo spočiatku vskutku pomaly, lebo neolitický človek sa s pôdou a s novými technológiami stále iba učil zaobchádzať. Neolitickí ľudia sa ešte napríklad nedopracovali k orbe, pôdu získavali vyrúbaním lesa a následným vypálením jeho vyschnutých zvyškov. Zrno potom siali do zeme zmiešanej s popolom. Keď úroda dozrela, zožali ju drevenými kosákmi vybavenými kamennými čepieľkami. Dozreté zrno, pevne uzavreté vo svojom obale, nahrievali na kopulovitých peciach, aby ho ľahšie vymlátili. Keď sa pôda vyčerpala, obyvatelia opustili svoje domovy a presunuli sa do inej oblasti, po čase, keď si oddýchla a nabrala živín, človek ju znova osídlil. Obrábaním pôdy si ľudia vytvorili dostatočný nadbytok, a tak si mohli

Náhrdelník z čiernomorských mušlí, ktorý sa našiel v jaskyni Čertova Pec pri Radošinej.

Venuša z Moravian nad Váhom, symbol plodnosti a biologického rytmu prírody

Keramika, ktorú používal neolitický človek z Veľkých Raškoviec.

oddýchnuť od získavania potravy a nájsť si priestor na stavbu prvých sakrálnych objektov. Obyvatelia osád vo Svodíne či v Bučanoch nadviazali na dobový európsky trend a vybudovali opevnené kruhové areály – *rondely*. To, na čo presne slúžili, dnes môžeme iba hádať, ale s najväčšou pravdepodobnosťou boli spojené s kultovými obradmi. Spôsob života sa napriek základným podobnostiam na západe a východe Slovenska líšil. Rozdiely vyvolala naviazanosť oboch oblastí na rozdielne kultúrne strediská. Zatiaľ čo západné Slovensko bolo pod silným severobalkánskym vplyvom, východ sa stal cieľovou oblasťou roľníckych skupín z Potisia.

Novú kvalitu života priniesli začiatkom 4. tisícročia pred Kr. nositelia *lengyelskej kultúry*, názov dostali podľa náleziska Lengyel v západnom Maďarsku. Jej predstavitelia sa síce usídlili najskôr na juhozápadnom Slovensku, ale postupne prenikli aj na východ a založili si osady na Východoslovenskej nížine. Usídlenie nového obyvateľstva a celkový nárast populácie predznamenovali na území Slovenska nástup neskorkej kamennej doby – eneolitu. Túto fázu sprevádzalo prvé využitie kovov, nástup orbového poľnohospodárstva a zmeny v spoločnosti. Medzi kovovými výrobkami sa objavili medené dláta a šperky, časom sekeromlaty, dýky či šidlá. Pri výrobe nástrojov však človek i naďalej najčastejšie siahla po kameni, kosti, dreve. Zmeny zasiahli duchovné predstavy a vzťah k mŕtvym. Okrem kostrového pochovávaní sa v 3. tisícročí pred Kr. začalo presadzovať spaľovanie mŕtvych spojené s predstavou o nesmrteľnosti duše a s ukladaním pozostatkov do urien alebo do jamiek.

Obyvateľstvo žijúce na našom území sa v polovici 3. tisícročia pred Kr. zjednotilo do podoby *badenskej kultúry*, nazvanej podľa náleziska v rakúskom Badene, ktorá zasiahla rozsiahlu oblasť rozprestierajúcu sa od Čiech až po Rumunsko a zo severu od Poľska po Srbsko. Tento mohutný kultúrny komplex nasával impulzy z Anatólie a z Egeidy, čo sa na území Slovenska odrazilo hneď v niekoľkých rovinách. Okrem dovtedy používaných zvierat, teda hovädzieho dobytku, ošípaných, kôz, oviec a psa, sa začal využívať zdomácněný koň. Hlinený model voza s dvojzáprahom z Radošiny ilustruje počiatky povozov. Nové možnosti umožnili obyvateľstvu opäť osídliť Liptov a Spiš či postaviť osady vo vysokých nadmorských výškach hornatých oblastí. Objavili sa však aj fenomény, ktoré

Hlinený model strechy domu lengyelskej kultúry z Branča

dnes už presne nevieme vysvetliť. Napríklad nález dvoch hrobov s telesnými pozostatkami zosnulých so spálenou tvárovou časťou z Nitrianskeho Hrádku vzbudil otázky okolo posmrtných a náboženských rituálov. Nájdené hroby roztrúsené po území Slovenska však vypovedajú o rozličných duchovných predstavách a na základe toho môžeme predpokladať, že aj o rozličných náboženstvách. Časté pochovávanie zvierat svedčí o význame obetovania v týchto kultoch. Vývoj na Slovensku pokračoval a badenská kultúra sa okolo roku 2000 pred Kr. rozpadla do miestnych skupín. Na obzore dejín sa však už črtal nový kov a s ním prichádzala nová doba.

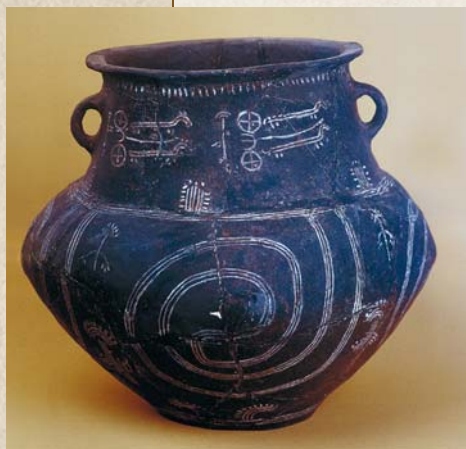
BRONZOVÁ DOBA

Územie Slovenska zažilo v priebehu trvania bronzovej doby (1900 – 700 pred Kr.) mnohé premeny a zvraty. Stačí spomenúť, že sa tu v dôsledku klimatických zmien, etnických pohybov či kultúrnej evolúcie vystriedali viac ako dve desiatky archeologických kultúr. Ich spoločným jednotiacim prvkom, podľa ktorého dnes celé toto obdobie označujeme, sa stal bronz. Medď, podstatnú zložku tejto zliatiny, mohli výrobcovia získať aj na našom území, keďže baníci už v tom čase využívali ložiská v Slovenskom rudohorí či v Španej Doline. Ťažba medi predstavovala sofistikovaný proces, ktorý sprevádzal celý rad úkonov. Baníci museli najskôr zahriať steny v lomoch ohňom, aby sa rozpukali. Z rozpukaných stien vylamovali rudu parohovými alebo kamennými rydlami, aby ju následne roztĺkli a vyčistili. Získať druhú základnú zložku bronzu, ktorou je cín, však predstavovalo ešte zložitejšiu úlohu. Patril medzi vzácne komodity. Získaval sa buď z cínovca ryžovaním v Nízkych Tatrách a v Slovenskom Rudohorí, alebo sa k nám dostával v rámci širšej výmeny z Krušných hôr. Výroba bronzu tak ľudí prinútila vytvoriť celú reťaz nových povolání, hlavne baníkov, obchodníkov a odlievačov. Problémy pri získavaní surovín, ale aj samotná výroba zároveň urobili z bronzu vzácný kov. Hoci sa presadil pri výrobe šperkov a zbraní, pre bežných roľníkov zostal nedostupný, a tak pri obrábaní pôdy človek naďalej používal kamenné a drevené nástroje. Prácu s bronzom nasledovali ďalšie inovácie, ako bola výroba sklenej pasty a fajansy, zdokonalenie hrnčiarstva či ryžovanie zlata. Nové technologické postupy a zručnosti súvisia s napojením nášho územia na okolité oblasti, ako aj s rozvojom trhu s ďalekými krajinami, a to najmä s východným Stredomorím.

Obyvateľstvo na území terajšieho Slovenska zažilo v bronzovej dobe niekoľko období hospodárskeho roz-

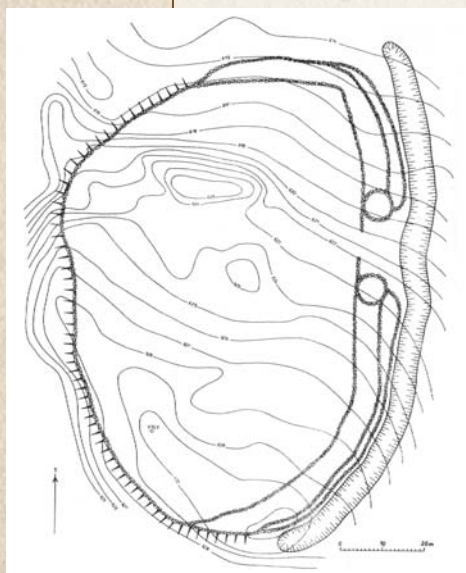
Kultový keramický vozík z bronzovej doby, približne 17.-16. storočie pred Kr.

Amfora z Veľkých Raškoviec, na ktorej sú zobrazené dvojkoľosové vozy, približne 15. storočie pred Kr.

Pôdorys hradiska v Spišskom Štvrtku

kvetu. Prvé z nich prebehlo v rozmedzí 17. až 15. storočia pred Kr. K hospodárskemu a kultúrnemu rozmachu napomohol kontakt so stredomorskými civilizáciami. Bohatstvo niektorých spoločenstiev sa v tomto období odrazilo vo výstavbe opevnených osád s plánovanou zástavbou. Napríklad na nálezisku Košice-Barca badať ulicový systém a v Spišskom Štvrtku možno rozpoznať akropolis. Bohaté osady tiež potrebovali prepracovaný fortifikačný systém. Vďaka prieskumu osád v Nitrianskom Hrádku, Spišskom Štvrtku či v Nižnej Myšli sme o ich opevneniach pomerne podrobne informovaní. Vieme, že osady obkolesovali priekopy, valy i palisády. Prechod cez priekopy sťažovali šikmé steny a hrotité dno, a ak to bolo možné, tak aj voda. Staviteľia hĺbili priekopy

do šírky štyroch až dvadsiatich a do hĺbky dvoch až siedmich metrov. Obyvatelia osád venovali ich výstavbe podstatnú časť svojho času, čo podčiarkuje dôležitosť obrany. Podľa odborných odhadov by napríklad priekopu vo Včelinciach pri jej šírke dvanásť a hĺbke štyri a pol metra s celkovou dĺžkou dvestopäťdesiat metrov pripravovalo päťdesiat mužov takmer dvesto dní. Keby aj útočník prekročil tieto mohutné priekopy, čakal by naňho mohutný val zo zeminy, doplnený kameňom a drevom. Kameň ako stavebný materiál bol použitý úplne prvýkrát v strednej Európe. Všetky spomínané prípravy sa však nakoniec ukázali ako zbytočné a obyvateľov z osád vytlačili neznámi útočníci. Vypálené osady východného Slovenska a organizovane opustené osady na západe naznačujú, že nájazdníci vtrhli na územie Slovenska z východu. Na konci 15. storočia pred Kr. sa však spomalil kultúrny vývoj nielen na našom území, ale aj v celej strednej Európe. Tri nasledujúce storočia sa na Slovensku žiadne ďalšie opevnené sídliská neobjavili.

Hospodársky a kultúrny život sa rozprúdil na prelome 13. a 12. storočia pred Kr. Udialo sa tak v čase mohutných etnických posunov v Stredomorí, v čase úpadku prednovýchodných mocností a klimatických premien. Na území Slovenska sa rozmohol ľud popolnicových polí. Vzástol počet obyvateľstva, ktoré na našom území opäť budovalo opevnené osady, známe sú hlavne Ducové a Marianka. Vznikali i výšinné opevnené hradiská, viaceré z nich boli vybudované vo výške nad 800 metrov n. m., napríklad hradisko na Kláštorisku v Slovenskom raji. Bohatstvo najvyšších vrstiev sa odzrkadlilo v konštrukcii náčelníckych mohýl známych z Čaky, Očkova či Dedinky. Hlavné mohyla z Čaky musela pôsobiť svojím priemerom päťdesiat metrov a odhadovanou výškou desať metrov skutočne monumentálnym dojmom. Živý pracovný ruch roľníkov, remeselníkov a obchodníkov bronzovej doby prerušil až ďalší civilizačný kolaps, ktorý nastal okolo roku 700 pred Kr.

ŽELEZNÁ DOBA

Ked' na prelome 13. a 12. storočia pred Kr. došlo na Prednom východe k rozsiahlym klimatickým, sociálnym a etnickým zmenám, viaceré významné civilizácie, medzi inými aj Chetitská ríša, zanikli. Pád veľkých ríš narušil diaľkový obchod a bez neho nefungoval ani dovoz cínu a medi, surovín, ktoré boli potrebné pri výrobe bronzu. Človek sa však vynašiel a siahol po prístupnejšej surovine – železe. Na územie Slovenska prenikli prvé železné výrobky a následne niekedy okolo roku 700 pred Kr. znalosti spracovania železnej rudy. Až do prelomu letopočtu sa u nás o tejto dobe hovorí ako o železnej dobe, ktorá sa konvenčne delí na halštatskú dobu (700 – 400 pred Kr.) a na laténsku dobu (400 pred Kr. – prelom letopočtu).

V počiatočnom období halštatskej doby sa obyvateľstvo žijúce na našom území iba ťažko vyrovnávalo s klimatickými zmenami. Celoročne sa ochladilo a niektoré oblasti Slovenska sa zrejme v dôsledku neúrody, epidémií a možno aj útokov nepriateľov úplne vyludnili. Osídlené oblasti spadali pod vplyv troch kultúr. Juhozápadné Slovensko poskytlo domov nositeľom *kalenderberskej kultúry*, ktorá patrila do rozsiahleho východo-halštatského komplexu. Na severnom Slovensku, predovšetkým na Orave a na Spiši, žil od čias bronzovej doby ľud *lužickej kultúry*. Východ Slovenska zase obývali predstavitelia *kuštanovickej kultúry* – ovplyvnení Trákmi. V tejto fáze železnej doby sa železné zbrane a nástroje postupne stali súčasťou výstroja bojovníkov a remeselníkov. V súvislosti so spracovaním železnej rudy a výrobou železných výrobkov sa vyvinuli nové remeslá. Zmeny vo výrobe a v hospodárskej úrovni sprevádzala premena spoločnosti, ktorá sa odrazila v narastajúcich majetkových a sociálnych rozdieloch medzi náčelníckou vrstvou a obyčajnými roľníkmi. Hradiská ako napríklad Molpír pri Smoleniciach, kde sídlila špička vtedajšej spoločnosti, predstavovali stredobod politického, hospodárskeho a náboženského života. Postave-

Etruské bronzové kanvice zo Súlova a Abraháma, 5. storočie pred Kr.

Kovanie tullaiky z Chotína, ktoré dokumentuje skýtske vplyvy na našom území v 5. storočí pred Kr.

Tvár muža na keltskom kovaní opasku zo Stupavy, 4. storočie pred Kr.

nie významných náčelníkov pripomínala po ich smrti konštrukcia veľkých mohíl v Réci a v Janíkoch. Narastajúci diaľkový obchod rovnako ako etnické posuny spôsobili, že ku koncu halštatskej doby sa na naše územie dostávajú výrobky, vplyvy a možno aj predstavitelia historických kultúr, ktoré poznáme z diel antických autorov. Nálezy kovových nádob či miniatúrne figúrky ithyfalických mužov svedčia o kontakte s Itáliou, predovšetkým s civilizáciou Etruskov, nálezy z južného Slovenska zasa hovoria o polonomádskych kmeňoch Skýtov, o Trákoch, či o Sigynoch, alebo o Agatyrcchoch.

V laténskej dobe osídlili naše územie písomne doložené kmene Keltov a s ich príchodom Slovensko pomyselne opúšťa obdobie praveku a vchádza do histórie. Nástroje, zbrane a šperky, ktoré sa našli v hroboch v Senici a v Bučanoch, naznačujú, že Kelti sa objavili na juhozápadnom Slovensku už okolo roku 400 pred Kr. Keltskú identitu hrobov prezrádzajú nálezy sečných a bodných zbraní, ako aj rôzne šperky z bronzu a zo železa. Ďalší Kelti potom prichádzali v postupných vlnách pozdĺž ľavého brehu Dunaja. Význam, ktorý zohrala malokarpatská oblasť v počiatkoch keltského osídlenia, dokladá objav opevneného centra v Horných Orešanoch. O sto rokov neskôr nálezy vypovedajú o keltskej prítomnosti na celom území južného Slovenska vrátane východu. Pôvodné obyvateľstvo im počtom, kvalitou svojich zbraní ani bojovnosťou nedokázalo vzdorovať.

Kelti priniesli do novej vlasti množstvo dovtedy nepoznaných technológií, ktoré sa stali trvalou súčasťou života človeka. Viaceré z nich u nás prekonal až novovek. Sústreďovali sa v prvých sídlach mestského typu na Slovensku – v oppidách, ktoré zohrávali v živote keltskej spoločnosti úlohu centier výroby, správy a náboženstva. Spomeňme, že na

našom území vzniklo viacero oppíd. Ich nálezy sme zaznamenali napríklad v Bratislave, v Plaveckom Podhradí-Pohanskej, v Smoleniciach-Molpíre alebo v Slatine nad Bebravou v Strážovských vrchoch. Z keltských dielní pochádzajú prvé železné rýle, motyky či radlice, ktoré uľahčili obrábanie pôdy a zvýšili výnosy. V remese používali dovtedy nepoužívané materiály, ako boli email, sklo či koral. Do hrnčiarskej výroby zaviedli rýchlo rotujúci hrnčiarsky kruh. Celková vyspelosť keltského hospodárstva a s tým súvisiaci rozvoj obchodu si vynútil zavedenie peňazí. Kelti razili niekoľko typov mincí zo striebra, medi a zo zlata. Na začiatku 2. storočia pred Kr. sa najskôr na

juhozápadnom Slovensku rozšíril tzv. *lýrovitý typ*. Približne z tohto obdobia sú mince objavené v Ptičom. Z nálezov na severozápadnom Slovensku poznáme nitriansky typ mincí a na strednom a východnom Slovensku majú keltskú razbu mince, ktoré našli vo Veľkom Bysterci či na Spiši. Bójovia razili v prvej polovici 1. storočia pred Kr. hexadrachmy bratislavského typu, podľa častého nápisu BIATEC na samotných minciach známe ako biateky. Predstavovali najväčšie mince, aké sa na našom území razili, a preto sa podľa všetkého nepoužívali ako obeživo. Z dnešného pohľadu spočíva ich kultúrny význam aj v nápisoch, ktoré sú na nich zachované. Okrem už spomínaného nápisu BIATEC sa objavuje napríklad aj NONNOS, DEVIL, TITTO a BUSU. Síce nevieme, či mená zosobňujú náčelníkov, bohov alebo hrdinov, svedčia však o vôbec prvom použití písma na našom území.

Kelti postupne osídlili aj hornaté oblasti stredného a severného Slovenska. V novej domovine sa stretli s pôvodným obyvateľstvom, ktoré v polovici 2. storočia pred Kr. ovládli. Spojením Keltov s obyvateľstvom nadväzujúcim na pôvodné tradície vznikla tzv. *púchovská kultúra*. Ľud, ktorý ju predstavoval, obýval priestor na severnom a strednom Slovensku rozprestierajúci sa medzi severovýchodnou Moravou a Prešovom. V etnicky zmiešanom obyvateľstve dominovali keltskí Kotíni. V tejto oblasti rozšírili používanie hrnčiarskeho kruhu, rotačného žarnova, železnej radlice a razenie vlastných mincí. Na severnom Slovensku, či už je to Liptovská Mara, alebo Dolný Kubín, si postavili oppidá. Etnický konglomerát púchovskej kultúry ešte v 1. storočí pred Kr. doplnili Ilýri a Dákovia. Púchovská kultúra prežila až do 2. storočia po Kr., keď sa z veľkej časti vytratila v dôsledku rímskej výpravy proti Kotínom, po ktorej nasledovalo ich presídlenie do Panónie.

Osudy Keltov žijúcich mimo horských oblastí výrazne ovplyvnil príval Dákov z východu v polovici 1. storočia pred Kr. Keď Dákovia zabrali keltské Sedmohradsko a horné Potisie, prenikli v dvoch vlnách k strednému Dunaju. Podľa antického historika a geografa Strabóna tu porazili pod vedením svojho panovníka Burebistu keltské kmene Bójov a Tauriskov, ktorých viedol náčelník Kritasir. Usadili sa na Ponitri v opevnených osadách v Nitre a v Nitrianskom Hrádku. Na území dnešnej Nitry zabrali súčasný hradný kopec a podhradie. Dácke víťazstvá prinútili podstatnú časť Keltov opustiť Slovensko a hľadať si novú domovinu. Na juhu Slovenska tak prežili iba prstence keltského osídlenia a časť sa utiahla do horských oblastí. Neubehlo veľa času a niekoľko desaťročí po odlive Keltov ovládli naše územie Germáni.

Keltská minca
s nápisom
BIATEC

Ďalšie keltské
mince nájdené na
území Slovenska

RÍMSKA DOBA

Keltov, ktorí opustili územie Slovenska, Dákovia nedokázali plne nahradiť a vyprázdnené juhozápadné Slovensko začali obsadzovať Germáni. Veľké premeny však zažívali obe strany stredného Dunaja. Okolo roku 15 pred Kr. anektovali norické kráľovstvo Rímania a ocitli sa v bezprostrednom susedstve nášho územia. Keltskí norický kmeňový zväz, ktorý zaberal časť územia dnešného Rakúska a Slovinska, prilákal Rimanov svojimi zdrojmi nerastných surovín. Rímania začali okamžite zasahovať do oblastí nad Dunajom, ktoré zo strategických dôvodov mohli predstavovať pre Rím riziko. Už v roku 6 pred Kr. viedol neskorší cisár Tiberius výpravu proti silnejúcemu markomanskému zväzu náčelníka Marobuda. Zväz sa rozkladal na území dnešných Čiech. Jedna časť ťaženia viedla z Carnunta (nachádzalo sa v katastri dnešných obcí Petronell a Bad Deutsch-Altenburg) neďaleko Bratislavy. Rímsku vojenskú prítomnosť v tejto oblasti naznačuje nález kamenných základov drevenej strážnej veže s pôdorysmi barakov na nádvorí Devínskeho hradu. Ťaženie sa síce skončilo prímerím, ale Rímania naďalej hľadali medzi Germánmi oporu, ktorá by chránila dunajskú hranicu. Na slovenskej strane Dunaja sa medzitým udomáčňovali Germáni z kmeňa Kvádov. Okolo roku 20 po Kr. Rímania postavili na ich čelo náčelníka Vannia, podľa ktorého zvykneme označovať organizačný celok medzi riekami Moravou a Váhom ako *Vanniovo kráľovstvo*. Vannius zabezpečoval pre Rimanov kontrolu svojej strany dunajskej hranice, za čo mohol počítať s rímskou podporou a dodávkami tovarov. Tacitus, rímsky historik 1. storočia, uviedol,

že Vannius pochádzal z rodu Tudru, ale ďalšie detaily o jeho predchádzajúcom živote nám unikajú. Napriek tomu Vannius vystupuje v dejinách slovenského územia ako prvá historická osobnosť s ucelenejšou biografiou. Keďže bol lojálny, Rímania za vlády Nerona mohli dokončiť premenu oblasti medzi Sávou, Drávou a stredným Dunajom na provinciu Panónia. Hranica s Kvádmi musela byť naozaj bezpečná, lebo ju bránila iba XV. rímska légia Apollinaris sídliaca v Carnunte.

Územie juhozápadného Slovenska, ktoré Vannius kontroloval, sa ukázalo ako veľmi výnosné. Prechádzali ním kupci putujúci Dunajskou a Jantárovou obchodnou cestou a on vďaka

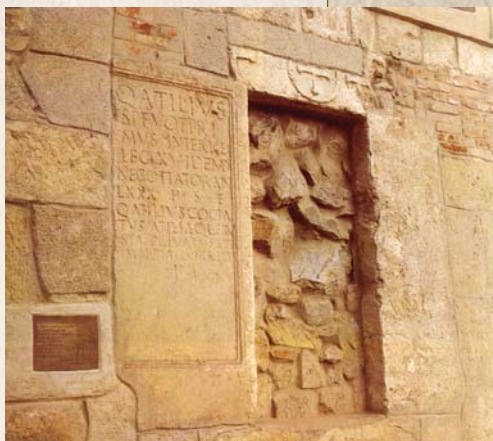
Zlatý prsteň
s gemmou z rímskej
doby

nim bohatol. Prosperita mu však priniesla nepriateľov doma i za hranicami. Okolo roku 50 ho nakoniec vyhnaní vlastní synovci Vangio a Sido za pomoci germánskeho kmeňa Hermundurov. Synovci si po Vanniovej porážke jeho územie rozdelili, ale voči Rímu sa aj naďalej správali lojálne. Od Tacita sa dozvedáme, že Sido a Vangionov nástupca Italicus pomohli v roku 69 pri Cremona budúceho cisárovi Vespasiánovi v rozhodujúcej bitke o trón.

Od čias, keď Vannius zabral juhozápadné Slovensko, počet Kvádov neustále narastal. Na konci 1. storočia ovládali Ponitrie, dolné Pohronie a Poiplie a na severe Slovenska žijúcich Kotínov a ilýrskych Osov. Južnými susedmi Kvádov sa stali sarmatskí Jazygovia, ktorí sa usídlili v priebehu prvých dvoch desaťročí po Kr. medzi Dunajom a Tisou. Spočiatku sa zrejme pohybovali aj na juhozápadnom Slovensku, ale Kvádi ich z nášho územia vytlačili. Rimania sa od začiatku zaujímali o kvádске územie z viacerých hľadísk. Kvádi pôsobili na rímskej hranici ako účinný vojenský štít, ale zároveň, ako už bolo spomínané, cez ich územie viedli dôležité obchodné cesty. Cez Slovensko prechádzala východná trasa Jantárovej cesty, ktorá spájala Stredomorie s Baltom. Cesta rímskych obchodníkov za jantárom a otrokmi sa začínala v Aquileii a prechádzala cez Bratislavskú bránu, popod Malé Karpaty, potom cez Považie k Žiline a ďalej na sever. Jedným z prvých rímskych obchodníkov na Jantárovej ceste v 1. storočí bol Quintus Atilius Primus. Jeho náhrobok sa našiel vstavaný do južnej steny rímskokatolíckeho kostolíka v Boldogu. S narastajúcim počtom rímskych obchodníkov sa na kvádskom území začali objavovať rôzne kultúrne a technologické vymoženosti aj dovtedy neznáme plodiny, ako bol napríklad vinič či gaštan jedlý.

Na konci 1. storočia sa vzťahy na dunajskej hranici zmenili. V rokoch 89 až 92 sa odohrali medzi Rimanmi a Kvádmi prvé väčšie vojenské konflikty. Kvádi v tom čase zosilneli a zrejme už necítili povinnosť slúžiť rímskym vojenským zámerom. Spor visel vo vzduchu a vypukol, keď cisár Domicián viedol výpravu proti Dákom. Rimania čakali pomoc od Kvádov proti Dákom, ale tá neprišla. V roku 89 preto chceli Kvádov priviesť k poslušnosti vojenskou silou, ale trestná výprava neuspela a ďalší zásah (v roku 92) z rímskej strany tiež nepatril medzi vydarené. Rimania zasiahli do konfliktu medzi Kvádmi a Lugiami, pričom druhým menovaným poskytli sto jazdcov. Kvádi odpovedali výpravou za Dunaj a zničením XXI. légie Rapax. Rimania ich s veľkým úsilím vytlačili z rímskeho územia, ale nie natrvalo. Už v roku 97 sa situácia opakovala a pacifikovať ich musel cisár Nerva. Pretrvávajúce napätie primälo Rimanov k posilneniu hraníc. Na pravom brehu Dunaja vybudovali systém pevností rozmiestnených v 15- až 30-kilometrových odstupoch. Týmto spôsobom sformovali slávny rímsky *limes*, ktorý predstavoval opevnenú hranicu ríše a naše územie obchádzal v dĺžke 250 kilometrov. Z rozlohy súčasného Slovenska patrila k Rímskej ríši oblasť na pravom brehu Dunaja (dnešná Petržalka, Rusovce, Jarovce a Čunovo), ktorá spadala pod správu provinčnej administratívy so sídlom v Carnunte. Priamo na hranici s Kvádmi, v dnešných Rusovciach, Rimania umiestnili tábor pomoc-

*Náhrobná stéla
Q. Atilia Prima,
ktorá sa našla
v stene kostolíka
v Boldogu.*

Náhrobná
stéla s motívom
Daidala a Ikaru
z Gerulaty

Sestercius vyrazený
na pamiatku
zázračného dažďa,
ktorý zachránil
rímske vojsko na
území Kvádov

ných jednotiek – Gerulatu. Posilňovanie limesu nezabránilo pokračovaniu roztržiek a rímskej snahe kontrolovať Kvádov. Zásahy Rimanov voči Kvádum za vlády Antonína Pia (v rokoch 138 – 161) dokumentuje razba na minciach, konkrétne nápis REX QUADIS DATUS. Vojenské a diplomatické zásahy ani spevňovanie hranice trvalé výsledky nepriniesli a napätie medzi Germánmi a Rímom viedlo nakoniec v roku 166 k vypuknutiu markomanských vojen.

Vojny medzi Rimanmi na jednej strane a Germánmi a Sarmatmi na strane druhej síce získali označenie podľa germánskeho kmeňa Markomanov, ktorý na západe susedil s Kvádmi, ale Markomani konflikt nevyvolali a neboli ani jeho jediní protagonisti. Dlhoročný rozpor spustilo šesťtisíc Longobardov a Obiov, ktorí vtrhli do Hornej Panónie. Rímske jednotky ich zastavili a zatlačili, ale Germáni, tentoraz hlavne Kvádi, Markomani a sarmatskí Jazygovia, prienik zopakovali a zasiahli provincie Panónia, Récia, Noricum a Dácia. Rimanov v tom období sužoval mor, ktorý sa dostal do ríše z Partie a pre ktorý mali problém primerane reagovať. Krízovú situáciu dokazuje skutočnosť, že do légii museli po dlhom čase doplniť mužov z Itálie. V roku 168 pritiahol do Panónie cisár Marcus Aurelius. Blízkosť rímskych zbraní prinútila Germánov vyjednávať, ale pokoj trval iba krátke obdobie. V roku 170 sa za Dunajom pohybovalo viac ako dvadsať germánskych kmeňov, ktoré prenikli až do blízkosti Aquileie. Marcus Aurelius vydražil cisárske poklady a za získané prostriedky zostavil vojsko, do ktorého začlenil aj otrokov, pirátov a gladiátorov. Légie vytlačili z Norica Naristov, čím vytvorili vojenské predpolie pre ofenzívy na germánskom a sarmatskom území, ktoré prebiehali v rokoch 172 – 175 a 177 – 180. Cisár so svojím štábom sídlil neďaleko Dunaja, v Carnunte.

Rímska ofenzíva sa najskôr zamerala na Kvádov. Rimania prekročili Dunaj po pontónovom moste a bez väčších problémov prinútili Germánov kapitulovať. Následne sa obrátili proti susedným Markomanom, ktorí kládli srdnatejší odpor. V boji s nimi Rimania počítali s pomocou Kotínov, pretože ich účasť osobne dohodol na severnom Slovensku tajomník cisárskej kancelárie Tarruntenius Paternus. Kotíni však dohodu nedodrжали, čo bolo príčinou ich neskôršieho presídlenia do oblasti Dolnej Panónie. Po víťazstve nad Markomanmi Rimania plánovali obrátiť svoju vojenskú silu proti Jazygom, ale medzitým opäť povstali Kvádi. Marcus Aurelius sa proti nim vypravil v roku 173 z Brigetia (dnešné Komárno). Výprava viedla pozdĺž Váhu a Hrona a spájajú sa s ňou pre naše územie dva pamätné medzníky. Niekde na našom území obkľu-

čili Kvádi v priebehu ťaženia časť Rimanov a odrezali im prístup k vode. Obklúčeným rímskym vojakom na páliacom slnku a bez vody hrozila smrť, keď vtom ich priam „zázrakom“ zachránil dážď a blesky, ktoré im poskytli vodu a rozohnali nepriateľov. Táto udalosť vošla do dejín ako *zázračný dážď*. Rimania vedeli príbeh, ktorý hovoril o priazni bohov v súvislosti s ich zámermi, patrične rozšíriť. Udalosť rozchýrili po ríši prostredníctvom mincí s nápisom RELIGIO AUGUSTI a dodnes ju v Ríme pripomína reliéf na stĺpe Marca Aurelia. O druhú pamätnú chvíľu pre naše územie sa v priebehu markomanských vojen postaral sám cisár, ktorý niekde v oblasti dolného Pohronia napísal knihu *Hovory k sebe samému* – vôbec prvú knihu napísanú na území Slovenska. Okrem Markomanov a Kvádov museli Rimania riešiť aj otázku Jazygov na východe. V roku 174, keďže sa v tom čase ozývali otrasy i na východe ríše, Marcus Aurelius uzavrel problém s Jazygmí mierom. Neznáme príčiny viedli v roku 177 k rozpútaniu ďalších konfliktov a o rok neskôr sa musel Marcus Aurelius osobne k Dunaju vrátiť. Rimania zrejme tentoraz plánovali vyriešiť situáciu na strednom Dunaji razantnejším spôsobom, a tak územie Markomanov a Kvádov obsadilo 40 000 legionárov, teda takmer pätina celého rímskeho vojska. Prenikli hlboko na sever, čo dokumentuje nález rímskeho poľného tábora až v Olomouci. V priebehu tejto ofenzívy prezimovala na prelome rokov 179 a 180 druhá pomocná légia v Laugariciu (dnešný Trenčín). Legát pomocnej légie, Marcus Valerius Maximianus, dal vyhotoviť na trenčianskej hradnej skale nápis, ktorý dodnes pripomína nielen tunajší pobyt Rimanov, ale predovšetkým víťazstvo druhej légie nad Germánmi. Rozmiestnenie rímskych vojsk ďaleko na severe od limesu a správy antických autorov naznačujú, že Marcus Aurelius uvažoval o zriadení rímskej provincie Marcomania na juhozápadnom Slovensku. Rímske plány nakoniec 17. marca 180 zabrzdila smrť panovníka v neďalekej Panónii. Commodus, jeho 19-ročný syn a následník, po nástupe na trón Markomanov a Búrov ešte zastrašil silou rímskeho vojska, ale už na jeseň vojnu ukončil a vrátil sa do Ríma. Zavŕšili sa dlhoročné a vyčerpávajúce vojny, ktoré zmenili obraz dunajského pohraničia. Ako príklad týchto zmien spomeňme, že Rimania na našom území, konkrétne pri Iži, vybudovali vojenský kastel, ktorý slúžil ako predmostie tábora v Brigetiu. Kastel mal kosoštvorcový tvar a plochou tri hektáre patrí medzi najpríznačnejšie pamiatky rímskej prítomnosti u nás. Chránili ho štyri až päť metrov vysoké múry s hrúbkou dva metre. Hradby spevňovalo dvadsať veží a opevnenie z vonkajšej strany dopĺňal systém priekop.

Po markomanských vojnách nasledovalo relatívne pokojné obdobie. Rimania si ho vykupovali za cenu poplatkov a prížmúrenia oka v prípadoch opätovných germánskych lúpežných vpádov. Kvádske centrum sa podľa

Rímsky kastel

Merkúr z Ivanky
pri Dunaji